

Лілія Нафікова

**ДІАГНОСТИКА ЕМОЦІЙНО-ВОЛЬОВОЇ СФЕРИ
СЛАБОЗОРИХ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ
НА МУЗИЧНИХ ЗАНЯТТЯХ**

Дослідження видатних тифлопедагогів (М. Земцова, Л. Виготський, І. Моргуліс) доводять, що психіка сліпої і слабоворої дитини підкоряється загальним закономірностям розвитку людини, формування якої відбувається у різноманітних формах діяльності, а процес розвитку засвоєння якісних знань, умінь і навичок залежить від пізнавальних і психофізичних можливостей, що зумовлюються їх віковими особливостями [1; 2; 5]. Але вплив аномальних чинників (характер захворювання очей, стан зорових функцій, час втрати або пошкодження зору) у дітей із зоровими порушеннями призводить до значних ускладнень у сфері чуттєвого пізнання взагалі та естетичного відчуття зокрема, а саме: до зниження динаміки розвитку відчуттів через звуження сенсорної сфери та сфери емоційного життя.

Водночас дослідження компенсаторних пристосувань у дітей з порушеннями зору довели, що в різні періоди онтогенезу мають місце сензитивні періоди формування процесів компенсації, які розвиваються поступово і мають певні стадії, у процесі розвитку яких формуються нові динамічні системи умовних зв'язків та виникають різного роду заміщення, виправлення і відновлення порушених або недорозвинутих функцій; відбувається формування способів дій і засвоєння певного соціального досвіду, розвиток психічних і розумових здібностей та особистості в цілому (М. Земцова, І. Моргуліс, Л. Новікова, О. Литвак, Л. Солнцева та ін.).

Враховуючи те, що естетичні відчуття виникають не лише за участю зорового аналізатора, а й за допомогою компенсаторного використання інших модальностей (слухова, дотикова...) у процесі цілісного сприймання, що забезпечується комплексною участю в пізнанні різних видів аналізаторів для отримання повноцінних вражень про предмети та явища навколишньої дійсності. Важливе місце у формуванні у дітей з порушеннями зору емоційно-вольової сфери займає полісенсорне сприймання об'єктів на основі використання компенсаторних механізмів, що забезпечує розвиток естетичних відчуттів: естетичних переживань і позитивних емоцій, що виникають при сприйнятті естетично вагомих об'єктів; емоційно-естетичних реакцій; встановлення оптимальних відносин з дійсністю.

Виходячи з цього, проблема розвитку емоційно-вольової сфери у дітей із порушеннями зору на сучасному етапі розвитку тифлопедагогіки та тифлопсихології особливо актуальна. Тому метою нашого дослідження було вивчення вихідного рівня сформованості емоційно-вольової сфери у

слабозорих молодших школярів з тим, щоб конструктивно та ефективно побудувати навчально-виховний процес на музичних заняттях для дітей цієї категорії.

Для визначення рівня сформованості емоційно-вольової сфери слабозорих молодших школярів нами було виділено такі наступні показники: емоційно-естетичне та адекватне сприймання музичної літератури; ансамблеве художньо-емоційне відтворення музичних творів; ініціативність під час презентації колективних здобутків у мистецьких заходах. Для цього було розроблено діагностичні блоки методик для вивчення стану названих показників.

З метою вивчення ступеня емоційно-естетичної сприйнятливості та адекватності емоційного відгуку на запропонований музичний твір в процесі слухання музики, нами був модифікований варіант малого восьмикольорового тесту М. Люшера [4].

Методика 1. Матеріал: набір восьми кольорових карток, які в малому восьмикольоровому тесті М. Люшера поділяються на: чотири основних (синій – символізує спокій, задоволеність; червоний – силу вольового зусилля, агресивність, наступальні тенденції, збудження; жовтий – активність, прагнення до спілкування, експансивність, веселість; зелений – відчуття впевненості, наполегливість, іноді впертість) та чотири додаткових (фіолетовий, коричневий, чорний, сірий – символізують негативні тенденції: тривожність, стрес, переживання страху, засмученість); музичні твори; таблиця для фіксування результатів дітей у виборі кольору.

Процедура проведення: Перед прослуховуванням музичного твору кожна дитина отримувала вісім кольорових карток, розкладала їх перед собою півколом, у випадковій послідовності, а потім під час слухання музики педагог пропонував їй вибрати один з кольорів, який найбільше на думку дитини відповідає характеру музики та її емоційному стану. Прослухавши музичний твір, дитина вибором одного з кольорів позначала свій власний настрій.

Методика проведення: фрагменти музичного матеріалу (різноманітні за змістом, жанром, формою та яскраво вираженим характером) Ф. Шуберт, «Ave Maria»; П. Чайковський, «Симфонія № 5» (вступ); Л. Бетховен, «Соната № 14» (фінал); М. Глінка, увертюра до опери «Руслан і Людмила».

Критерієм підбору музичного матеріалу, який пропонувався дітям, була модальність 4-ох основних емоційних проявів людини (за В. Петрушиним): радість, гнів, спокій, смуток, які було покладено в основу розробленої ним матриці, представленої на рис. 1. [7].

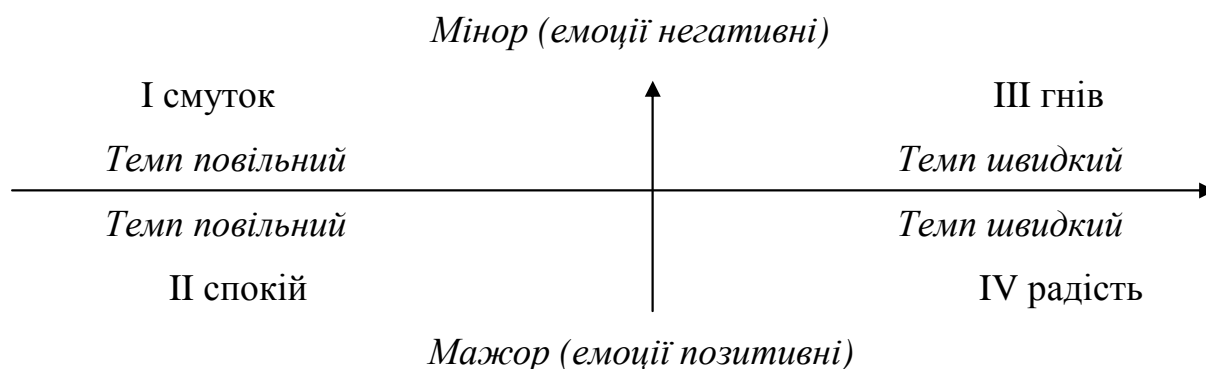

Рис. 1 Матриця моделювання емоцій в музиці за В. Петрушиним

Виходячи з цієї матриці, автор пропонує такі настрої, які виражаються різною за характером музикою:

І – повільний темп + міжорне забарвлення = характер музики замислений, сумний, сумовитий, трагічний; ІІ – повільний темп + мажорне забарвлення = характер музичних творів споглядальний, спокійний, урівноважений; ІІІ – швидкий темп + міжорне забарвлення = характер музичних творів напружено-драматичний, схвильований, жагучий, протестуючий, наступально-вольовий; ІV – швидкий темп + мажорне забарвлення = музика радісна, життя стверджуюча, весела, радісна [7].

Оцінювання результатів: Інтерпретація отриманих даних проводилась за допомогою аналізу вибору дитиною одного з кольорів після прослуховування музичного твору та співставлення його із матрицею настроїв за В. Петрушиним. Це давало можливість прослідкувати адекватність чи неадекватність емоційного відгуку дитини на запропонований музичний твір.

Методика 2. Для визначення адекватності *емоційних реакцій на несподівано почуту музику*, нами використовувалась методика Л. Куненко [3], яка передбачала несподіване включення музичного матеріалу в процесі виконання слабозорими дітьми інших видів робіт (аплікацій, малювання, конструювання тощо).

Оцінювання результатів: до ІV – високого рівня ми відносили дітей, які активно реагували на музику увесь час, поки вона звучала (посмішка на обличчі, радісні вигуки, мимовільні імпульсивні моторно-м'язові рухи тощо), залишали своє заняття і починали підспівувати, виконувати якісь рухи та ін. (10–12 балів); до ІІІ – достатнього рівня було віднесено дітей, які реагували на музику не так активно (у них спостерігались пасивні емоційні зміни у виразі обличчя та фрагментарні мимовільні моторно-м'язові рухи), але вони продовжували займатись попереднім заняттям (7–9 балів); до ІІ – середнього – діти, які досить в'яло реагували на музичний матеріал і звукову несподіваність та в яких не відбувалися емоційні зміни в обличчі, а якщо й відбувалися, то були зовсім слабкі; спостерігались слабкі

мимовільні моторно-м'язові імпульси (4–6 балів); до I – початкового рівня – діти, які реагували на музику лише поворотом голови у напрямку джерела звука, продовжуючи займатися попереднім заняттям або не реагували на музику навіть на рівні мимовільних моторно-м'язових імпульсів (1–3 бали).

Методика 3. Спрямована на виявлення здатності слабозорої дитини до ансамблевого художньо-емоційного відтворення музичних творів.

Матеріал: музичні твори з яскраво вираженим художньо-образним змістом та характером: В. Шаїнський, «Антошка»; А. Філіпенко, «По малину в сад підєм»; І. Кириліна, «Засмутилось кошеня».

Методика проведення: дітям пропонувалось групою (в 4–6 чоловік) виконати разом три фрагменти знайомих пісень (за вибором), з дотриманням вимог ансамблевого (звуквисотного, ритмічно-темпового, динамічного) звучання та емоційно-художнього виконання.

Оцінювання результатів: до IV – високого рівня відносилися діти, які намагалися співвідносити своє виконання з виконанням інших учасників, а також художньо й емоційно виконували всі три пісні (10–12 балів); III – достатнього рівня відносилися діти, які намагалися співвідносити своє виконання з виконанням інших учасників, а також художньо і емоційно виконували дві пісні з трьох (7–9 балів); до II – середнього рівня діти, які намагалися співвідносити своє виконання з виконанням інших учасників, але художньо-емоційне виконання пісень їм вдавалось недостатньо виразно (4–6 балів); до I – початкового рівня було віднесено дітей, які не володіли ансамблевими навичками і не могли злитно співати пісні, а художньо-емоційне виконання їм майже не вдавалось (1–3 бали).

Методика 4. Останній показник емоційно-вольової сфери слабозорих молодших школярів – «Ініціативність під час презентації колективних здобутків в мистецьких заходах», який діагностувався з відповідей на 8 запитань анкети на виявлення потреби в самореалізації у колективних видах музичної діяльності: «Я думаю, що я людини активна і емоційна», «Мені легко вдається організувати однолітків для виконання колективної творчої роботи», «Я завжди допомагаю слабким дітям під час виконання музично-творчих завдань», «Я дуже люблю виступати на концертах, приймати активну участь у підготовці до свят», «Протягом року я приймав(ла) участь більше ніж у 5-ти культурних заходах», «Мої друзі вважають мене веселою, товариською людиною, активним учасником різних культурних заходів школи», «Колективні музичні заняття мені подобаються більше, ніж індивідуальні», «Відвідування вокально-хорового гуртка допомагає мені встановлювати дружні стосунки з однолітками, знаходити нових друзів».

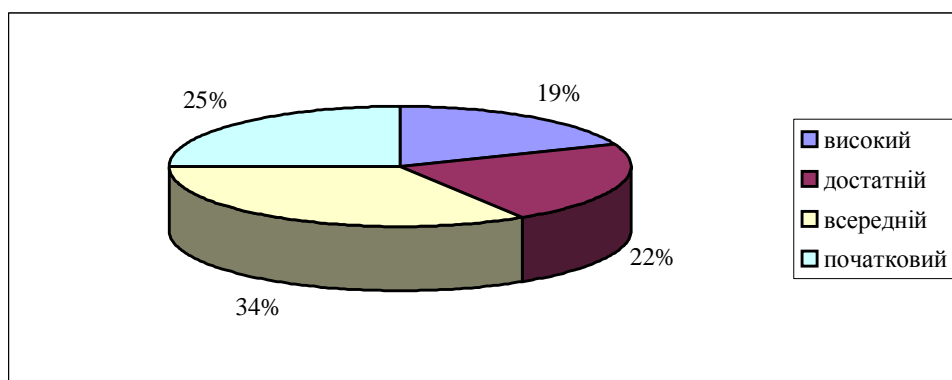
Оцінювання результатів: до IV – високого рівня ми відносили дітей, які позитивно відповіли на всі 8 запитань (10–12 балів); до III –

достатнього рівня, дітей які позитивно відповіли на 6 запитань (7–9 балів); до II – середнього рівня, що позитивно відповіли на 3–4 запитання (4–6 балів); до I – початкового рівня, що позитивно відповіли на 1–2 запитання (1–3 бали).

У дослідженні приймало участь 96 осіб (діти з порушеннями зору 1–4 класів спеціальних загальноосвітніх шкіл-інтернатів для дітей з порушеннями зору). Результати діагностичного обстеження учнів представлено в діаграмі 1.

Діаграма 1

Середні показники рівня сформованості емоційно-вольової сфери слабозорих молодших школярів (%)

Результати дослідження вихідного рівня емоційно-вольової сфери свідчать про незадовільний стан усіх показників у слабозорих молодших школярів (див. діаграму 1). Так, результати діагностики першого показника виявили низький рівень здатності дітей до емоційно-естетичного та адекватного сприймання музичної літератури: неадекватне сприймання музичних творів продемонстрували 21,0 % слабозорих дітей – початковий (I) рівень; більшість дітей неадекватно сприймали певну частину музичних творів, значно складніших за характером, художньо-образним змістом, засобами музичної виразності, що становить 32,4 % дітей, яких ми віднесли до середнього (II) рівня. Високий (IV) і достатній (III) рівні мали відповідно – 24,32 % і 22,28 % учнів, що також говорить про незадовільний стан її здатності до емоційно-естетичного та адекватного сприймання музичної літератури.

Результати двох останніх показників емоційно-вольового компоненту (здатність до ансамблевого художньо-емоційного відтворення музичних творів та наявність ініціативності до реалізації колективних здобутків у мистецьких заходах) також не задовольняє своїми показниками: високий рівень цих обох показників мала найменша кількість слабозорих дітей – відповідно 19,4 % і 16,2 %. На другому місці представники достатнього (III) рівня – 22,6 % і 18,4 %. Найбільша кількість

дітей за всіма трьома показниками відноситься до середнього (II) рівня: 32,4 %, 30,7 %, 38,4 %. На початковому (I) рівні за всіма трьома показниками – 21,0 %, 27,3 %, 27,0 % учнів.

Середні показники становлять такі відсоткові співвідношення: високий рівень мали 19 % учнів, достатній рівень – 22 %, середній рівень – 34 % і початковий рівень – 25 % слабозорих дітей, що свідчить про незадовільний стан сформованості у них емоційно-вольового компоненту.

Результати діагностики емоційно-вольової сфери у слабозорих учнів молодшого шкільного віку дають змогу сформулювати ряд організаційно-педагогічних умов, виконання яких допоможе конструктивно та ефективно побудувати процес розвитку емоційно-вольової сфери у дітей з порушеннями зору:

- створення необхідного ґрунту психологічної готовності до емоційно-естетичного та адекватного сприймання музичної літератури;
- формування здатності сприймати естетичне в дійсності та в мистецтві на основі вироблення у слабозорої дитини особливих специфічних форм взаємодії з прекрасним;
- використання комплексу засобів естетичного впливу на основі розширення різноманітних сфер емоційно-позитивно насичених видів музично-естетичної діяльності;
- створення сприятливих умов для соціальної презентації їх естетичних досягнень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Выготский Л. С. Основные проблемы дефектологии / Л. С. Выготский // Собрание сочинений : в 6 т. Т. 5. – М. : Педагогика, 1983. – С. 63–75.
2. Земцова М. И. Основы компенсаторного развития аномальных детей / М. И. Земцова // Основы обучения и воспитания аномальных детей. – М. : Изд-во АПН РСФСР, 1956. – С. 101–122.
3. Куненко Л. О. Корекційна спрямованість музично-естетичної діяльності сліпих молодших школярів у позаурочний час : автореф. канд. пед. наук : спец. 13.00.03 «Корекційна педагогіка» / Л. О. Куненко. – К., 1999. – 18 с.
4. Люшер М. Цветовой тест / М. Люшер ; пер. с англ. – М. : ЭКСМО-Пресс, 2002. – 190 с.
5. Моргуліс І. С. Педагогічне вивчення сліпих та слабозорих дітей : метод. лист / І. С. Моргуліс. – К. : Респ. учбово-метод. кабінет спецшкіл, 1975. – 44 с.
6. Нафікова Л. А. Формування соціальної активності слабозорих молодших школярів засобами музичного мистецтва : автореф. канд. пед. наук : спец. 13.00.03 «Корекційна педагогіка» / Л. А. Нафікова. – К., 2009. – 18 с.
7. Петрушин В. И. Музыкальная психология : учеб. пособие для студ. и пред. / В. И. Петрушин. – М. : Академический Проект, 2006. – 400 с.